

Έρ ε ι σ μ α / Ereisma

*Ακαδημαϊκό Περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*

*Academic Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History,
Department of History and Ethnology*

Τεύχος 1 / **Issue 1**

Ιούνιος 2020 / **June 2020**

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

ISSN: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ

© Απαγορεύεται κάθε αναπαραγωγή του υλικού του περιοδικού χωρίς την αναφορά στον συγγραφέα, τον τίτλο του άρθρου και το τεύχος καθώς και τις σελίδες του περιοδικού *Έρεισμα*.

© Any reference to the content of the articles of the journal should state the writer, the title of the article and the issue number and pages of the journal *Ereisma*.

Εικόνα εξωφύλλου © **Κυβέλη Ζαχαρίου** | Cover photo © **Kiveli Zachariou**

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA Ετήσιο επιστημονικό περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης • **Διεύθυνση έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου • **Επιστημονική επιτροπή:** Ελπίδα Βόγλη, Βασίλης Δαλκαβούκης, Βασιλική Κράββα, Ελεονώρα Ναξίδου, Άγγελος Παληκίδης, Κυριάκος Σγουρόπουλος, Αθηνά Συριάτου, Παναγιώτα Τζιβάρα, Γιώργος Τσιγάρας, Νικόλαος Χρύσης • **Επιτροπή έκδοσης:** Αθηνά Συριάτου, Κωνσταντίνα Τορτομάνη, Βασιλική Φίλιου • **Επικοινωνία:** Π. Τσαλδάρη 1, 69 100, Κομοτηνή | asyriato@he.duth.gr • ISSN: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA Annual Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History of the History and Ethnology Department, Democritus University of Thrace • **Editor in Chief:** Athena Syriatou • **Editorial Committee:** Nikolaos Chrissis, Vassilis Dalkavoukis, Vassiliki Kravva, Eleonora Naxidou, Angelos Palikidis, Kyriakos Sgouropoulos, Athena Syriatou, Giorgos Tsigaras, Panagiota Tzivara, Elpida Vogli • **Issue Editors:** Vassiliki Filiou, Athena Syriatou, Konstantina Tortomani • **Contact:** 1, P. Tsaldari, 69 100, Komotini | asyriato@he.duth.gr • ISSN: 2732-6195

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / TABLE OF CONTENTS

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΙΔΗΣ, Για μια ιστορία της καθημερινής ζωής του πολέμου και της Κατοχής σε τοπικό επίπεδο: Ζητήματα μεθοδολογίας με βάση το αρχείο του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Ξάνθης	5
ΕΛΕΝΗ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Η μάχη των τροφίμων: Ο επισιτισμός της κατοχικής Θεσσαλονίκης σύμφωνα με το αρχείο της ΑΥΕΜ (1941-1945)	15
ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΜΑΡΚΟΥ, Η έννοια του λαϊκισμού και η περίπτωση της ελληνικής ριζοσπαστικής αριστεράς	24
ΕΥΣΤΑΘΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Η ιδεολογική λειτουργία του σχολικού βιβλίου στη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας των μαθητών στο Ελληνικό Κράτος	43
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΤΟΡΤΟΜΑΝΗ, «Η Ασία ξεκινάει από τη Landstrasse»: η οριενταλιστική εικόνα της Αυστροουγγαρίας μέσα από την Βρετανική ταξιδιωτική λογοτεχνία του 19ου αιώνα	55
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΦΙΛΙΟΥ, Εικόνες από την αρχική εγκατάσταση των προσφύγων στο νομό Ροδόπης το 1923, σύμφωνα με το Αρχείο της Κοινωνίας των Εθνών	72
ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΦΩΤΕΙΑΔΟΥ, Ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός και ιδεολογικοπολιτικοί κλυδωνισμοί στην Ελλάδα (1876-1878)	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ/APPENDIX	114

**Για μια ιστορία της καθημερινής ζωής του πολέμου και της Κατοχής σε τοπικό επίπεδο.
Ζητήματα μεθοδολογίας με βάση το αρχείο του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Ξάνθης**

Δημήτρης Καλογιαννίδης
Υπ. Διδάκτωρ Τμήματος Ιστορίας-Εθνολογίας ΔΠΘ

Για όσους ασχολούνται με την επιστήμη της ιστορίας κοινό τόπο αποτελεί η παραδοχή της αρχαικής έρευνας ως απαραίτητης επιστημολογικής προϋπόθεσης για μία όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη και επιστημονικά τεκμηριωμένη απόπειρα προσέγγισης του παρελθόντος. Με ποιο τρόπο όμως θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε το υλικό ενός αρχείου, ώστε να αντλήσουμε εμπειρικό υλικό το οποίο θα μας επιτρέψει να εφαρμόσουμε νέες ερμηνευτικές οπτικές στη διερεύνηση του παρελθόντος; Στο παραπάνω ερώτημα θα επιχειρήσει να απαντήσει το παρόν άρθρο χρησιμοποιώντας δύο παραδείγματα από ένα “ιδιαιτέρο” αρχείο,¹ το αρχείο υποθέσεων του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων του Πρωτοδικείου Ξάνθης το οποίο φυλάσσεται στα τοπικά Γ.Α.Κ..

Επανεξετάζοντας την «έννοια» του αρχείου

Για να μπορέσω να σκιαγραφήσω μια επαρκώς τεκμηριωμένη απάντηση στο ερώτημα που έθεσα στην αρχή του κειμένου οφείλω καταρχάς να προβώ σε μια επανεξέταση της έννοιας του αρχείου πέρα από το πλαίσιο που θέτει ο θετικισμός και πιο συγκεκριμένα ο ιστορικισμός που αποτελεί την εκδοχή του παραπάνω φιλοσοφικού ρεύματος στην επιστήμη της ιστορίας.² Σε θεωρητικό επίπεδο για μια τέτοια απόπειρα, ιδιαίτερα σημαντική αποδεικνύεται η σκέψη του Μισέλ Φουκώ, όπως αυτή διατυπώθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1960 στο έργο του «Η αρχαιολογία της γνώσης».³ Σύμφωνα με αυτή το αρχείο διαμορφώνεται και συγκροτείται στη βάση λόγων οι

¹ Η «ιδιαιτερότητα» του έγκειται στον τρόπο με τον οποίο αυτό παράχθηκε και κατ' επέκταση στην ίδια τη φύση του αρχείου. Πιο συγκεκριμένα είναι ένα αρχείο το οποίο παράχθηκε μέσα στο πλαίσιο του δικαστικού – αστυνομικού συστήματος της μετακατοχικής περιόδου, αναφέρεται όμως σε περιστατικά και πράξεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Επομένως λόγω της “ιδιαιτερας” του φύσης ως δικαστικό αρχείο δίνει τη δυνατότητα στους ερευνητές να προσεγγίσουν την κοινωνική τοπογραφία της κατοχικής Ξάνθης μέσα από τις συγκρούσεις, τους ανταγωνισμούς και τις κοινωνικές διαφορές της περιόδου.

² Ο ιστορικισμός εμφανίστηκε στα γερμανικά πανεπιστήμια στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και συνδέθηκε με την ανάδειξη της ιστορίας σε επαγγελματικό γνωστικό κλάδο. Θεμελιωτής του υπήρξε ο Γερμανός ιστορικός Λέοπολντ φον Ράνκε. Σύμφωνα με αυτό το ρεύμα της ιστορικής επιστήμης, η ιστορική έρευνα έπρεπε να αποσκοπεί σε μια πιστή ανάπλαση του παρελθόντος η οποία θα γίνεται με βάση τις πρωτογενείς πηγές, τα αρχεία. Με βάση τα παραπάνω η ιστορική γραφή έπρεπε να είναι αντικειμενική και αμερόληπτη, να «δείχνει το πώς έγιναν πράγματι τα γεγονότα» απορρίπτοντας κάθε απόπειρα αξιολογικής κριτικής και ερμηνείας. Γκέοργκ Ίγκερς, *Η ιστοριογραφία στον 20ό αιώνα*, μτφ. Παρασκευάς Ματάλας, Νεφέλη, Αθήνα 1999, σ. 39-49.

³ Μισέλ Φουκώ, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, μτφ. Κωστής Παπαγιώργης, Πλέθρον, Αθήνα 2017.

οποίοι αποτυπώνονται σε μια δεδομένη χρονική στιγμή.⁴ Οι λόγοι αυτοί αποτελούν συμβάντα αλλά και τα ίδια τα ιστορικά συμβάντα υπάρχουν από τη στιγμή που ειπώθηκαν διαμέσου του λόγου και στη συνέχεια αρχειοθετήθηκαν, διαμορφώνοντας με τον τρόπο αυτό το αρχείο.⁵ Το αρχείο αυτό διαμορφώνεται και συγκροτείται στο πλαίσιο μιας εξουσιαστικής κοινωνικής δομής, αποτελεί οργανικό τμήμα και λειτουργική της έννοια και εμπεριέχει συγκεκριμένες ιεραρχήσεις με βάση τις οποίες πραγματοποιείται η ταξινόμηση, η κατανομή και η αρχειοθέτηση του υλικού.⁶

Το δικαστικό αρχείο εν προκειμένω, από την ίδια του τη φύση είναι στενά συνδεδεμένο με την παραπάνω λογική, καθώς παράγεται σε ένα αυστηρά ιεραρχημένο περιβάλλον, μέσα στο πλαίσιο μιας βαθιά εξουσιαστικής διαδικασίας, όπως είναι η δικαστική. Αποτελεί δηλαδή προϊόν της εξουσίας που του δίνει ζωή.⁷ Οι λόγοι των ανθρώπων αρθρώνονται με βάση τις προδιαγραφές που θέτει η δικαστική – ανακριτική διαδικασία. Σύμφωνα με το παραπάνω σκεπτικό δύο είναι οι βασικοί παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση του δικαστικού λόγου· αφενός οι νόρμες της δικαστικής – ανακριτικής διαδικασίας οι οποίες επιβάλλουν ένα κανονιστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αρθρώνεται ο λόγος και αφετέρου η συλλογιστική των μαρτύρων, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο οι μάρτυρες οργανώνουν την κατάθεσή τους εμπρόθετα, με σκοπό να πείσουν.⁸

Ένα επιπλέον στοιχείο, απαραίτητο για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο αρθρώνεται ο λόγος είναι να λάβουμε σοβαρά υπόψη το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πραγματοποιούνται οι δίκες. Τα Ειδικά Δικαστήρια Δοσιλόγων συγκροτήθηκαν λίγους μήνες μετά το τέλος της Κατοχής με βάση τον Αναγκαστικό Νόμο 533/1945⁹. Οι υποθέσεις αφορούν συμβάντα, αδικήματα και πράξεις της κατοχικής περιόδου, εκδικάστηκαν όμως μέσα στο φορτισμένο κοινωνικά, ιδεολογικά και πολιτικά κλίμα της μετακατοχικής περιόδου και του Εμφυλίου Πολέμου. Άρα βασική προϋπόθεση για να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε με επάρκεια το υλικό των υποθέσεων είναι να έχουμε κατά νου ένα συσχετισμό δικαστικής διαδικασίας και κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας, καθώς οι κοινωνικοπολιτικές διεργασίες αυτής της ταραγμένης περιόδου

⁴ Φουκώ, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, σ. 39.

⁵ *Ο.π.*, σ. 47-49.

⁶ Βασίλης Δαλκαβούκης, *Γράφοντας ανάμεσα. Εθνογραφικές δοκιμές με αφορμή το Ζαγόρι*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 29· Αρλέτ Φαρζ, *Η γέωση του αρχείου*, μτφ. Ρίκα Μπενβένιστε, Νεφέλη, Αθήνα 2004, σ. 14.

⁷ *Ο.π.*, σ. 14.

⁸ *Ο.π.*, σ. 45-47, 95.

⁹ Ο νόμος αυτός ψηφίστηκε την 1^η Σεπτεμβρίου 1945. Για την έναρξη της δικαστικής διαδικασίας είχαν προηγηθεί δύο συντακτικές πράξεις (6/1945 και 12/1945). («Αναγκαστικός νόμος υπ' αριθ. 533. Περί τροποποιήσεως, συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως της υπ. αριθ. 6/1945 συντακτικής πράξεως περί επιβολής κυρώσεων κλπ. ως έχει τροποποιηθεί», Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, Σεπτέμβριος 3, 1945).

διαμόρφωσαν τις συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματοποιήθηκε η δικαστική διαδικασία, γεγονός που επηρέασε τη στάση των δικαστικών αρχών, την αντιμετώπιση των υποθέσεων, τους λόγους και τις τακτικές των μαρτύρων, διαμορφώνοντας εν τέλει το υλικό του αρχείου.

Ένας ακόμα ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας, ειδικά για τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να προσεγγίσουμε το υλικό του αρχείου του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Ξάνθης, είναι το γεγονός ότι παρά τη γραπτή του μορφή είναι ένα αρχείο που διαθέτει έντονο το στοιχείο της προφορικότητας. Οι δικαστές, οι μάρτυρες υπεράσπισης και κατηγορίας αλλά και οι κατηγορούμενοι αρθρώνουν λόγους οι οποίοι καταγράφονται και στη συνέχεια αρχειοθετούνται. Ακριβώς για αυτό το λόγο πρόκειται για ένα αρχείο, το οποίο μας προκαλεί να το προσεγγίσουμε διεπιστημονικά, μέσα από μια δημιουργική συνάρθρωση μεθοδολογικών εργαλείων από τις επιστήμες της ιστορίας και της ανθρωπολογίας, στο πλαίσιο της ανθρωπολογικής ιστορίας.¹⁰

Συνεπώς μια τέτοια απόπειρα προσέγγισης του συγκεκριμένου αρχείου μπορεί να αποτελέσει ένα δόκιμο εγχείρημα αρχειακής εθνογραφίας.¹¹ Αυτό μπορεί να συμβεί και για έναν επιπλέον λόγο. Πρόκειται για ένα αρχείο το οποίο μας παρέχει ένα ευρύτατο πλήθος πληροφοριών για το κατοχικό κοινωνικό και πολιτισμικό γίνεσθαι στην πόλη της Ξάνθης. Σύμφωνα με τον Βασίλη Δαλκαβούκη, «οι πληροφορίες αυτές αποτελούν πολλαπλές φωνές, ίχνη της πολυπλοκότητας της κοινωνικής ζωής, των πολιτισμικών προτεραιοτήτων και ανταγωνισμών μιας κοινωνίας, των περιφερειακών ή και περιθωριακών εκείνων κοινωνικών υποκειμένων, που συνειδητά ή ασυνείδητα μιλούν παράλληλα με τα κυρίαρχα».¹² Ανάλογα με την εξοικείωση που έχουμε με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της περιόδου και με βάση τα κατάλληλα ερωτήματα που θα θέσουμε στο αρχειακό υλικό μπορούμε να διερευνήσουμε αυτά τα «ίχνη», να «ακούσουμε» τις πολλαπλές φωνές και να αντλήσουμε το εμπειρικό υλικό που θα μας επιτρέψει να προβούμε σε μια ανασύσταση όψεων της κατοχικής καθημερινότητας στην πόλη της Ξάνθης. Προσεγγίζοντας την κατοχική καθημερινότητα μέσα από τις αναπαραστάσεις που έχουμε γι' αυτή στους λόγους των καταθέσεων μπορούμε να επεκτείνουμε την έρευνά μας στους τρόπους σκέψης, νοηματοδότησης,

¹⁰ Σχετικά με τον όρο ανθρωπολογική ιστορία βλ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, “Το παρελθόν ενώνει όσο και χωρίζει. Η ανθρωπολογία ανάμεσα στην Ιστορία και τη Λαογραφία” στο *Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου (19 – 21 Απριλίου 2002)*, Ίδρυμα Μωραΐτη, Αθήνα 2003, σ. 65-75.

¹¹ Ο όρος αρχειακή εθνογραφία αναφέρεται στην προσέγγιση του αρχειακού υλικού από τη σκοπιά της ανθρωπολογίας με βάση τις θεωρητικές αφητηρίες και τις μεθοδολογικές αρχές της συγκεκριμένης επιστήμης. Για μια αναλυτικότερη προσέγγιση του παραπάνω όρου βλ. Β. Δαλκαβούκης, *Γράφοντας ανάμεσα*, σ. 27-55· Penelope Papailias, *Gentres of Recollection. Archival poetics and Modern Greece*, Palgrave Macmillan, New York 2005.

¹² Δαλκαβούκης, *Γράφοντας ανάμεσα. Εθνογραφικές δοκιμές με αφορμή το Ζαγόρι*, σ. 33.

καθώς και στις νοοτροπίες που προκύπτουν μέσα από το βίωμα αυτής. Σε αυτό ακριβώς έγκειται ο πλούτος και η αξία του δικαστικού αρχείου σύμφωνα με την Αρλέτ Φαρζ, καθώς τέτοιου είδους αρχεία μας προτρέπουν «να μην παραμείνουμε στην περιγραφή του κοινωνικού», αλλά να «κατανοήσουμε πως ένας πληθυσμός σκέφτεται τον εαυτό του και καθώς αναζητεί ένα νόημα που το ανακαλύπτει και το επινοεί σιγά-σιγά, ανάλογα με τις περιστάσεις που βιώνει, παράγει διαρκώς νοημοσύνη και τρόπους κατανόησης».¹³

Το παράδειγμα δύο υποθέσεων από το αρχείο του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Ξάνθης

Με βάση το παραπάνω σκεπτικό και μέσα από τη μελέτη δύο υποθέσεων του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Ξάνθης θα επιχειρήσω να σκιαγραφήσω μια εθνογραφική οπτική στην προσέγγιση του συγκεκριμένου αρχείου. Η πρώτη υπόθεση αφορά μια γυναίκα αρμένικης καταγωγής, η οποία κατά τη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε αρχικά ως διερμηνέας στο Γερμανικό Φρουραρχείο, ενώ κατόπιν φαίνεται ότι απασχολήθηκε ως υπαλληλικό προσωπικό στη βουλγαρική διοίκηση της πόλης. Προπολεμικά στο σπίτι της γυναίκας αυτής λειτούργησε η Γερμανική Ακαδημία, ένα κέντρο εκμάθησης της γερμανικής γλώσσας, η οποία φαίνεται ότι ιδρύθηκε αρχικά από μια γυναίκα γερμανικής καταγωγής, ενώ στη συνέχεια σε αυτή δίδαξε ένας Γερμανός καθηγητής. Από τις καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας φαίνεται ότι ο Γερμανός καθηγητής, στο σύντομο διάστημα της παραμονής του στην Ξάνθη πριν από την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, συνδέθηκε στενά με την κατηγορούμενη και ανέπτυξε κάποιου είδους δραστηριότητα υπέρ των δυνάμεων του Άξονα μέσω της διανομής προπαγανδιστικού έντυπου υλικού.¹⁴

Η σύνδεση αυτής της γυναίκας με τον Γερμανό καθηγητή, η δραστηριότητά τους στην πόλη την περίοδο πριν από την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, σε συνδυασμό με την άμεση πρόσληψή της στο Γερμανικό Φρουραρχείο αμέσως μετά την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στην πόλη κυριαρχεί στις καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας. Η εικόνα της κατηγορούμενης να κυκλοφορεί με το γερμανικό αυτοκίνητο από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής, προκάλεσε αλγεινή εντύπωση στους κατοίκους της Ξάνθης, οι οποίοι παρακολουθούσαν με αμηχανία τις

¹³ Φαρζ, *Η γέυση του αρχείου*, σ. 116.

¹⁴ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, Αρχείο Πρωτοδικείου Ν. Ξάνθης, Φάκελος δίκης Ειδικού Δικαστηρίου – Δοσιλόγοι, Α.Β.Ε. 155, Υπόθεση αρ. Β.Μ. 229/46, Ένορκος εξέτασις μάρτυρος [...] 22/6/1945, Ένορκος εξέτασις μάρτυρος [...] 21/6/1945

πρώτες κινήσεις των Γερμανών στρατιωτών στην πόλη.¹⁵ Η συνεργασία με τις γερμανικές αρχές Κατοχής παρουσιάζεται στο μετακατοχικό πλαίσιο της δικαστικής διαδικασίας στενά συνδεδεμένη με την εθνοτική της ταυτότητα, τροφοδοτώντας την τελευταία με αρνητικές συνδηλώσεις, όπως χαρακτηριστικά παρατηρούμε στην κατάθεσή ενός μάρτυρα: «[...] η Αρμένιος αυτή ως στερούμενη παντελώς ελληνικής συνειδήσεως [...]»,¹⁶ ενώ σε μια σειρά από άλλες καταθέσεις αυτή παρουσιάζεται «[...] ως άτομο που δεν τρέφει κανένα ελληνικό αίσθημα [...]», «[...] παραβλέπουσα την φιλοξενία την οποίαν της προσέφευρεν η Ελλάς εικοσιτόσα έτη [...]».¹⁷ Η καταγωγή της κατηγορούμενης επανέρχεται εμφαιτικά στις καταθέσεις των μαρτύρων κατηγορίας και για έναν επιπλέον λόγο· για να τονίσει την υποστήριξη που παρείχε λόγω της θέσης της στους ομοεθνείς της, «[...] πάντως οι Αρμένιοι της πόλεως Ξάνθης μέγιστην υποστήριξιν είχαν χάρις εις την προστάτιδά των αρμένια [...]», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στην κατάθεσή του ένας μάρτυρας.¹⁸ Φαίνεται ότι οι νέες συνθήκες που επιβάλλει η Κατοχή στο κοινωνικό τοπίο της καθημερινότητας διαμορφώνουν συμπεριφορές και στάσεις οι οποίες με τη σειρά τους διαταράσσουν τις εθνοτικές σχέσεις και ισορροπίες στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας. Αυτό φαίνεται με πιο έκδηλο τρόπο στην κατάθεση ενός άλλου μάρτυρα ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά: «[...] υποστήριξε δε το αρμένικον στοιχείον εν αντιθέσει προς το ελληνικόν τοιούτον δια το οποίον τελείως αδιαφόρισεν δείξασα ούτω απέναντί του διαγωγήν αισχράν [...]».¹⁹ Τέτοιου τύπου υποθέσεις αποτελούν μια πάρα πολύ καλή περίπτωση για να προσεγγίσουμε το πραγματολογικό υλικό με βάση

¹⁵ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Ένορκος εξέτασις μάρτυρος [...] 19/6/1945.

¹⁶ Γ.Α.Κ. Ξάνθης ο.π., Ένορκος εξέτασις μάρτυρος [...] 21/6/1945. Στα παραπάνω λόγια μπορούμε να διακρίνουμε μια θεμελιώδη αντίφαση, καθώς προπολεμικά οι Αρμένιοι δεν είχαν ελληνική υπηκοότητα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Κατερίνα Τσέκου σε αρκετές περιπτώσεις στα Ειδικά Δικαστήρια Δοσιλόγων Δράμας και Καβάλας οι κατηγορούμενοι αρμένικης καταγωγής κατηγορήθηκαν όχι με όρους «εθνικής αναξιοτήτας» αλλά με την κατηγορία ότι κατά τη διάρκεια της Κατοχής «[...] κατ' εξακολούθησιν εγένοντο συνειδητά όργανα του εχθρού προς διάδοσιν της προπαγάνδας του, εξαίροντας το έργον των κατακτητών και προκαλώντας την ηττοπάθειαν παρά τω ελληνικώ λαώ, με την περιφρόνησιν του εθνικού και συμμαχικού αγώνος [...]». (Κατερίνα Τσέκου, «Αρμένικες κοινότητες στη βουλγαροκρατούμενη Ανατολική Μακεδονία και Θράκη. Μια πρώτη προσέγγιση» στο *“Εχθρός” εντός των τειχών. Όψεις του δοσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής*, Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Χάγκεν Φλάισερ (επιμέλεια), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 292. Πάντως σε έγγραφο της Ασφάλειας Ξάνθης που περιλαμβάνεται στη δικογραφία της κατηγορούμενης αναφέρεται ότι προπολεμικά αυτή είχε την ελληνική υπηκοότητα, ενώ κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής Κατοχής πήρε τη βουλγαρική. (Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Ελληνική Βασιλική Χωροφυλακή, Τμήμα Ασφαλείας Ξάνθης προς τον Ειδικόν Επίτροπον Δοσιλόγων 23/5/1946). Σε άλλο σημείο του φακέλου της υπόθεσης, στην έκθεση εξέτασεως κατηγορούμενης, δηλώνεται ως Αρμένισσα. (Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Έκθεση εξέτασεως κατηγορούμενης [...] 20/6/1945). Από την ταυτότητα που διατηρούσε η κατηγορούμενη κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής Κατοχής, η οποία περιλαμβάνεται στο φάκελο της υπόθεσης, εξαγωγή το συμπέρασμα ότι η ίδια σε αυτή την περίοδο είχε την αρμένικη εθνικότητα και δε φαίνεται να πήρε τη βουλγαρική. (Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Προσωρινή ταυτότητα [...] N. 1777).

¹⁷ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Ένορκος εξέτασις μάρτυρος [...] 19/6/1945, Ένορκος εξέτασις μάρτυρος [...] 22/6/1945.

¹⁸ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Ένορκος εξέτασις μάρτυρος [...] 21/6/1945.

¹⁹ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Ένορκος εξέτασις μάρτυρος [...] 22/6/1945.

το οποίο συγκροτήθηκε η συλλογική μνήμη σχετικά με τους Αρμένιους, η οποία σε αρκετές περιπτώσεις επιβιώνει μέχρι σήμερα και αναφέρεται στη συνεργασία που ανέπτυξε αυτή η εθνοτική ομάδα με τις βουλγαρικές αρχές Κατοχής και στην ευνοϊκή μεταχείριση που απολάμβαναν τα μέλη της χάριν αυτής.

Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει μέσα από την εξέταση αυτής της υπόθεσης είναι η ανάδυση φαινομένων και πρακτικών που λαμβάνουν χώρα στην κατοχική Ξάνθη. Από τις καταθέσεις ορισμένων μαρτύρων και από την απολογία της κατηγορούμενης προκύπτει ότι καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής πραγματοποιούνται αγοραπωλησίες, οι οποίες σε αρκετές περιπτώσεις γίνονται κάτω από την πίεση μιας αδήριτης ανάγκης. Εξάλλου η καταγγελία εναντίον της κατηγορούμενης πραγματοποιήθηκε με αφορμή την αγοραπωλησία ενός πιάνου. Πιο συγκεκριμένα η μητέρα μιας οικογένειας που κατά τη διάρκεια της Κατοχής είχε καταφύγει στη Θεσσαλονίκη αναγκάστηκε να πουλήσει το οικογενειακό πιάνο σε έναν Αρμένιο, ο οποίος κατόπιν πούλησε αυτό το πιάνο στην κατηγορούμενη. Η άρνηση της τελευταίας να επιστρέψει το πιάνο στον αρχικό ιδιοκτήτη μετά την Απελευθέρωση αποτέλεσε την αφορμή για την καταγγελία που πραγματοποίησε αυτός εναντίον της.²⁰ Από αυτό το περιστατικό και από άλλα ανάλογα που υπάρχουν στην υπόθεση φαίνεται ότι η Κατοχή διαμορφώνει ένα ευνοϊκό περιβάλλον για τέτοιου είδους αγοραπωλησίες. Άνθρωποι αναγκάζονται να πουλήσουν είτε γιατί εγκαταλείπουν την περιοχή, είτε γιατί αυτή η αγοραπωλησία αποτελεί προϊόν εκβιασμών, πιέσεων και υποσχέσεων για μια ευνοϊκότερη μεταχείριση μιας υπόθεσής τους. Στη συνείδησή τους τέτοιου είδους συναλλαγές στερούνται ηθικής νομιμοποίησης, καθώς πραγματοποιούνται μέσα στο έκνομο καθεστώς της Κατοχής, όπου ανατρέπονται οι καθιερωμένες αξίες και βεβαιότητες. Για αυτό το λόγο και επιχειρούν την αναίρεσή τους στο μετακατοχικό πλαίσιο.

Στη δεύτερη υπόθεση κατηγορούμενοι είναι ένας ιδιοκτήτης βαφείου - καθαριστηρίου και οι δύο γιοι του. Η καταγγελία εναντίον τους πραγματοποιήθηκε από ένα συνάδελφο του πρώτου κατηγορούμενου. Η κοινή επαγγελματική ιδιότητα του μηνυτή με το μηνυόμενο γεννά την υποψία ότι πρόκειται για μια περίπτωση επαγγελματικού ανταγωνισμού, ο οποίος εκδηλώθηκε κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Στην κατάθεσή του ο μηνυτής αναφέρει ότι ο μηνυόμενος κατά τη διάρκεια της Κατοχής τον κατήγγειλε σε αρκετές περιπτώσεις στις βουλγαρικές αρχές με απώτερο σκοπό

²⁰ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π. Απολογία κατηγορούμενης [...] 4/7/1945.

να παρεμποδίσει την άσκηση της επαγγελματικής του δραστηριότητας.²¹ Ιδιαίτερα σημαντική για να ξετυλίξουμε το κουβάρι της υπόθεσης είναι η κατάθεση ενός μάρτυρα ο οποίος κατά την περίοδο της εαμικής αυτοδιοίκησης διετέλεσε επίτροπος του λαϊκού δικαστηρίου στην πόλη της Ξάνθης. Αυτός αναφέρει ότι εκείνη την περίοδο ο μηνυτής κατήγγειλε τον μηνυόμενο ως παλιό τσαρικό ο οποίος ήταν αντίθετος στην κομμουνιστική ιδεολογία και αντιδρούσε στο έργο της λαϊκής αυτοδιοίκησης.²² Σε αυτή την καταγγελία ο μηνυτής δεν αναφέρθηκε καθόλου στη συνεργασία του μηνυόμενου με τις βουλγαρικές αρχές, κάτι που χρησιμοποίησε ως κατηγορία στη μήνυση που πραγματοποίησε εναντίον του τον Απρίλιο του 1945.²³ Από τα παραπάνω μπορούμε με σχετική ασφάλεια να εξάγουμε το συμπέρασμα ότι ο μηνυτής προσπάθησε επανειλημμένα μέσα στη ρευστή κοινωνικοπολιτική κατάσταση που διαδέχθηκε την Κατοχή να στοιχειοθετήσει ένα πειστικό κατηγορητήριο εναντίον του μηνυόμενου.

Αυτό που γίνεται σταδιακά ορατό μέσα από την αναδίφηση αυτής της υπόθεσης είναι το γεγονός ότι μέσα στο γενικότερο πλαίσιο όξυνσης των κοινωνικών συνθηκών που διαμορφώνει η Κατοχή, εντείνονται και οι επαγγελματικοί ανταγωνισμοί, οι οποίοι είναι πολύ πιθανό να είχαν τις ρίζες τους στην προπολεμική περίοδο. Στην περίπτωση μας η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι ο μηνυτής έκανε τα πρώτα του επαγγελματικά βήματα ως υπάλληλος στο κατάστημα του μηνυόμενου. Από τη μελέτη της παραπάνω υπόθεσης διαφαίνεται σταδιακά, ότι οι επαγγελματικοί ανταγωνισμοί οξύνονται και από τις επιλογές που πραγματοποιούν οι άνθρωποι ως δρώντα υποκείμενα μέσα στο κατοχικό γίγνεσθαι. Από ένα έγγραφο της κατοχικής Δημοτικής Διοίκησης Ξάνθης προς τον κατηγορούμενο, το οποίο συμπεριλαμβάνεται στο φάκελο της υπόθεσής του ως αποδεικτικό τεκμήριο αθωότητας, πληροφορούμαστε την απόφαση μιας επιτροπής, η οποία είχε συσταθεί βάσει ενός νόμου για το διακανονισμό του εσωτερικού εμπορίου, σύμφωνα με την οποία ο κατηγορούμενος καλούνταν μέσα σε διάστημα 15 ημερών να διακόψει την άσκηση

²¹ Αρχικά ο μηνυτής αναφέρει ότι κλήθηκε από τις βουλγαρικές αρχές λόγω μιας καταγγελίας που έγινε προς το πρόσωπό του η οποία αφορούσε την κατοχή ενός περιστρόφου με 40 σφαίρες. Κατόπιν το καλοκαίρι του 1943 επιστρατεύτηκε για καταναγκαστική εργασία στη Βουλγαρία, όπου παρέμεινε για ένα εξάμηνο, ενώ όταν επέστρεψε στην Ξάνθη κλήθηκε να καταβάλει ένα μεγάλο χρηματικό πρόστιμο, περίπου 10.000 λέβα όπως αναφέρει, γιατί δε διέθετε άδεια ασκήσεως επαγγέλματος, η οποία θεωρούνταν απαραίτητη για τη λειτουργία του καταστήματός του. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις ο μηνυτής θεωρούσε ως υπαίτιους τους κατηγορούμενους. (Γ.Α.Κ. Ξάνθης, Αρχείο Πρωτοδικείου Ν. Ξάνθης, Φάκελος δίκης Ειδικού Δικαστηρίου – Δοσίλογοι, Α.Β.Ε. 155, Υπόθεση αρ. Β.Μ. 223/46, Ένορκος κατάθεσις μάρτυρος [...] 7/7/1945).

²² Γ.Α.Κ. Ξάνθης ο.π. Ένορκος κατάθεσις μάρτυρος [...] 9/8/1945. Ο κατηγορούμενος ήταν Ρώσος εμγκρές ο οποίος το 1920 εγκατέλειψε την πατρίδα του ως λευκός και μετά από μια μικρή περιπλάνηση στην Τουρκία και τη Γαλλία εγκαταστάθηκε το 1924 στην Ξάνθη. (Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Απολογία κατηγορούμενου [...] 3/8/1945).

²³ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Έκθεσις προφορικής μηνύσεως 21/4/1945.

της εμπορικής του δραστηριότητας.²⁴ Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι ανησύχησε ιδιαίτερα τον κατηγορούμενο, καθώς όπως προκύπτει από την κατάθεση του γιου του αποτέλεσε την αφορμή για να στείλει λίγο καιρό αργότερα αυτόν και το μικρότερο αδερφό του στο βουλγαρικό σχολείο: «Στο βουλγαρικό σχολείο εφοίτησα από τον Νοέμβριον 1941 μέχρι τον Ιούλιον 1943 και τούτο διότι ο γνωστός εξωμότης [...], μέλος της Επιτροπής Διωγμού των Ελλήνων, επίεξε τον πατέρα μου λέγων ότι η γυναίκα του είναι Ελληνίς και πρέπει να φύγωμε για τη Θεσ/νίκη, ενέγραψε και εμέ και τον αδελφόν μου εις το βουλγαρικόν σχολείον, φοβηθείς προσέτι διότι κατά Σ/μβριον 1941 αι βουλγαρικά αρχαί μας διέταξαν εντός 15 ημερών να αφήσωμε το μαγαζί μας».²⁵

Με βάση τα παραπάνω μας γεννιέται η υποψία ότι ο κατηγορούμενος μαζί με την οικογένειά του αναγκάστηκαν να πάρουν τη βουλγαρική υπηκοότητα υπό το φόβο της διακοπής της επαγγελματικής του δραστηριότητας. Οι υποψίες αυτές ενισχύονται από τις καταθέσεις ορισμένων μαρτύρων οι οποίοι αναφέρουν ότι οι δύο γιοι του υπήρξαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής και μέλη της τοπικής βουλγαρικής νεολαίας.²⁶ Η επιλογή αυτή του κατηγορούμενου η οποία πραγματοποιήθηκε μέσα στις πιεστικές συνθήκες της βουλγαρικής Κατοχής τον βοήθησε να διατηρήσει το κατάστημά του ανοιχτό και να συνεχίσει την εμπορική του δραστηριότητα μονοπωλώντας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στην απολογία του, «όλη την πελατεία της πόλης», σε αντίθεση με τον μηνυτή ο οποίος από ότι φαίνεται συνάντησε αρκετά προσκόμματα και τελικά αναγκάστηκε να αναστείλει τη λειτουργία του καταστήματός του λόγω των περιοριστικών μέτρων που επέβαλαν οι βουλγαρικές αρχές σε όσους είχαν την ελληνική υπηκοότητα.²⁷ Η παραπάνω υπόθεση αποτελεί μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για να προσεγγίσουμε τις διαιρέσεις που επιφέρει η Κατοχή στο σώμα της τοπικής κοινωνίας και πιο συγκεκριμένα την πιο σημαντική από αυτές, μεταξύ βουλγαρογραμμένων και μη, η οποία κατά τη διάρκεια της Κατοχής δημιούργησε πολίτες δύο ταχυτήτων και από ότι φαίνεται παρέμενε βασική διαιρετική τομή στο κοινωνικό σώμα και μετά το τέλος αυτής.

²⁴ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Δημοτική Διοίκηση Ξάνθης προς τον [...] 9/9/1941.

²⁵ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π., Απολογία κατηγορουμένου [...] 3/8/1945.

²⁶ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, Ένορκος κατάθεσις μάρτυρος [...] 7/7/1945, Ένορκος εξέτασις μάρτυρος [...] 21/4/1945, Ένορκος κατάθεσις μάρτυρος [...] 9/8/1945.

²⁷ Γ.Α.Κ. Ξάνθης, ο.π. Απολογία κατηγορουμένου [...] 3/8/1945, Ένορκος κατάθεσις μάρτυρος [...] 7/7/1945.

Αντί επιλόγου: οι “δυνατότητες” του συγκεκριμένου αρχείου

Συνοψίζοντας το δικαστικό αρχείο μπορεί να αποτελέσει μια αρκετά χρήσιμη πηγή για την προσέγγιση της ιστορίας της καθημερινής ζωής του πολέμου και της Κατοχής στη μικροκλίμακα του τοπικού. Ιχνηλατώντας τους ανταγωνισμούς και τις διαφορές της κατοχικής περιόδου μέσα από τους λόγους των υποκειμένων, στο πλαίσιο και τις συνθήκες που όρισε η ανακριτική – δικαστική διαδικασία, μπορούμε να σκιαγραφήσουμε το κοινωνικό τοπίο και τα πολιτισμικά συμφραζόμενα της καθημερινότητας, να κατανοήσουμε φαινόμενα που προκύπτουν ως απόρροια των συνθηκών που επιβάλλει η Κατοχή στο κοινωνικό σώμα και να παρακολουθήσουμε προσωπικές διαδρομές, ατομικές επιλογές, συμπεριφορές και πρακτικές. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρούμε από το παράδειγμα τόσο της πρώτης όσο και της δεύτερης υπόθεσης το συγκεκριμένο αρχείο αποτελεί μια πάρα πολύ καλή πηγή για να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνονται οι αλλαγές της κατοχικής περιόδου από τα ίδια τα υποκείμενα, γεγονός απαραίτητο για να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε, να περιγράψουμε και να ερμηνεύσουμε τους τρόπους δράσης και τις συμπεριφορές που υιοθετήθηκαν μέσα στις συνθήκες εκείνης της περιόδου. Με βάση αυτό το σκεπτικό, στην πρώτη υπόθεση που εξετάσαμε, βλέπουμε ότι με αφορμή ένα τυχαίο περιστατικό, όπως είναι η αγοραπωλησία ενός πιάνου, πραγματοποιείται μια δικαστική διαμάχη από το υλικό της οποίας μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες σχετικά με προσωπικές επιλογές και διαδρομές οι οποίες πραγματοποιούνται μέσα στις κατοχικές συνθήκες, όπως η εργασία που ανέλαβε η συγκεκριμένη γυναίκα για λογαριασμό των αρχών Κατοχής, και να αναζητήσουμε την απήχηση που είχε αυτή η πράξη στην τοπική κοινωνία, καθώς και τις νοσηματοδοτήσεις που εξέλαβε μέσα στις συνθήκες της μετακατοχικής περιόδου. Στο πλαίσιο αυτό βέβαια, αρχικά το επίκεντρο του ενδιαφέροντος μετατοπίζεται στη μελέτη ατομικών συμπεριφορών και πρακτικών, οι οποίες στη συνέχεια μπορούν να ομαδοποιηθούν και να αποτελέσουν το εμπειρικό υλικό για να επιχειρήσουμε πιθανές ερμηνείες συλλογικών στάσεων και συμπεριφορών.

Το συγκεκριμένο αρχείο αποτελεί μια πάρα πολύ ενδιαφέρουσα πηγή και για έναν επιπλέον λόγο. Σε ορισμένες περιπτώσεις δίνει στον ερευνητή τη δυνατότητα να προσεγγίσει δύσκολα ζητήματα, όπως αυτό των «βουλγαρογραμμένων» το οποίο όπως είδαμε στο παράδειγμα της δεύτερης υπόθεσης αναδύεται μέσα από μια περίπτωση επαγγελματικού ανταγωνισμού. Με τον τρόπο αυτό οι λόγοι και οι αναπαραστάσεις των υποκειμένων που περιλαμβάνονται στο αρχείο μπορούν σε συνδυασμό με τα κατάλληλα ερωτήματα που θα θέσουμε να διαμορφώσουν τον

ΕΡΕΙΣΜΑ

«τόπο» από τον οποίο θα αντλήσουμε το εμπειρικό υλικό για να προσεγγίσουμε τέτοιου τύπου αποσιωπημένα ζητήματα, καθώς σε αυτές τις περιπτώσεις οι άνθρωποι σε κάποια χρονική στιγμή αναγκάστηκαν να μιλήσουν για αυτά, χωρίς πολλές φορές οι ίδιοι να το έχουν επιλέξει, και οργάνωσαν τη συλλογιστική τους μέσα στο πλαίσιο και τις συνθήκες που όρισε η εξουσία. Απαραίτητη προϋπόθεση όμως για να κατανοήσουμε καλύτερα και να προσπαθήσουμε να διατυπώσουμε νέες προσεγγίσεις στα φαινόμενα της κατοχικής περιόδου στο τοπικό επίπεδο είναι η ανασύσταση των κοινωνικο-πολιτισμικών προτεραιοτήτων και οριοθετήσεων της κατοχικής Ξάνθης, δηλαδή των κοινωνικών και πολιτισμικών πλαισίων μέσα στα οποία αποκτούν σημασία οι πληροφορίες που αντλούμε από το αρχείο,²⁸ και σε μια τέτοια προσπάθεια ιδιαίτερα σημαντική μπορεί να αποδειχθεί η συμβολή της εθνογραφικής οπτικής.

²⁸ Δαλκαβούκης, *Γράφοντας ανάμεσα. Εθνογραφικές δοκιμές με αφορμή το Ζαγόρι*, σ. 33.